

‘Enige feiten de hooioogst betreffende...’ Het belang van hooi. Friesland in de negentiende eeuw
Merijn Knibbe, 2023. (Voorlopige gegevens!)

1. Inleiding

De belangrijkste oogst in Nederland was en is de grasoogst. Lange tijd was van die oogst de hooioogst het voornaamste gedeelte. Hooi was daarbij, ook alweer lange tijd, niet enkel een ‘interne levering’ binnen de landbouw. Er werd ook levendig in gehandeld. Haarlem kent niet voor niets een hooimarkt. Amsterdam, Delft, Schiedam, Rotterdam, Dordrecht, Keulen en tal van andere oude steden hebben een ‘hooikade’. Den Haag heeft naast een hooikade zelfs een hooigracht.

Deze handel heeft al vroeg de aandacht van onderzoekers getrokken. Het oudste artikel hierover, van Nicolaes Ypey, professor te Franeker, stamt uit 1781 maar heeft zijn waarde behouden en is daarom gebruikt door onder meer Jan Bieleman, Ad van der Woude en Jan de Vries, Jan Faber en, recentelijk, Philippus Breuker.

Tamelijk revolutionair voor zijn tijd toonde Ypey er met gebruik van kostprijzen in aan, dat relatief hoge hooiprijzen in bepaalde streken een arbeidsextensieve bedrijfsvorm als de hooiteelt profijtelijker maakte dan een echt zuivelbedrijf. Dit is een belangrijke verklaring voor de opmerkelijke ontvolking in de zogeheten ‘hooigrietenijen’ in Friesland, van waaruit hooi werd geëxporteerd naar Holland in de periode tussen ruwweg 1670 en 1740: een ontwikkeling die echt opmerkelijk is. Kerken die vanaf de volle middeleeuwen door de plaatselijke gemeenschap onderhouden waren, vervielen in deze tijd en moesten worden afgebroken. Ook blijkt dat er in Overijssel, Gelderland, Utrecht en Brabant een levendige hooihandel was van de uiterwaarden van de rivieren richting de aangrenzende zandgronden terwijl de hooiwegen die Iris Koppert in beeld heeft gebracht voor Friesland van de hooilanden in ‘het lage midden’ tot ver in De Wouden in het oosten lopen. De hooihandel en de beschikbaarheid van hooi bepaalde het wel en wee van hele streken! Een mooie recente studie waar dit ook uit blijkt is “Van Oerbos tot hooiland” Van Bartelds, Coster en Wiersma dat een vergelijkbaar proces beschrijft voor de IJsseldelta.

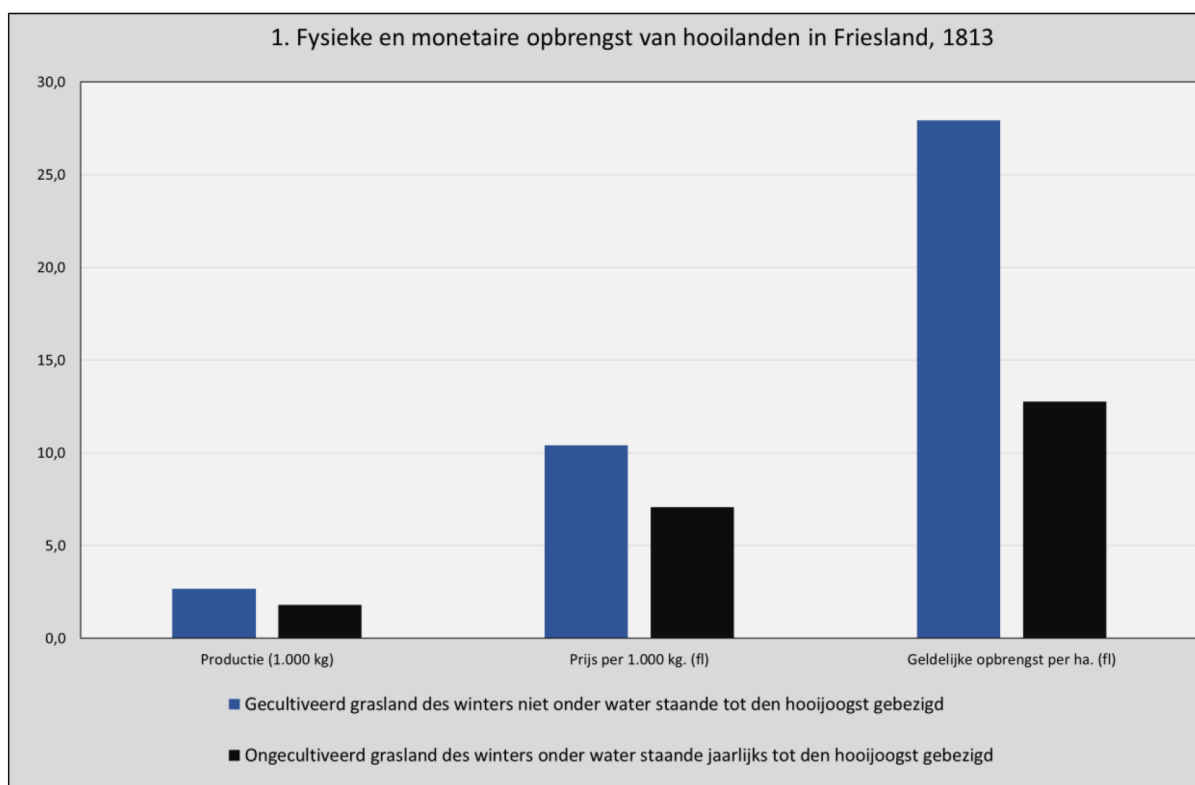
Ondanks Ypey’s vroege belangstelling voor hooi en de rol die hooi speelt in het werk van de genoemde landbouwhistorici is er nog maar weinig bekend over de geschiedenis van hooi, hooien en hooilanden in Nederland, zeker niet in een regionaal vergelijkend perspectief. Daar ben ik nu mee bezig, met als één van de focuspunten de vraag naar (regionale verschillen in) de lange en korte termijnontwikkeling van de fysieke en economische productiviteit van hooilanden.

Hieronder wil ik, met weglating van methodische bespiegelingen, alvast een paar resultaten presenteren .

2 *Wat is het meervoud van 'hooi'?*

Afhankelijk van grondsoort, waterstand en landbouwsysteem waren er nogal wat verschillen tussen hooilanden, niet alleen wat betreft de opbrengst maar ook wat betreft de kwaliteit van het hooi. Een enquête uit de Franse tijd maakt het mogelijk voor Friesland (de belangrijkste grasprovincie van Nederland, toen ook al) daar wat meer over te zeggen (grafiek 1).

Grafiek 1 Fysieke en monetaire opbrengsten van hooilanden in Friesland, 1813

Bron: Tresoar, 8 Gewestelijke besturen in de Franse tijd (BRF) no. 3758

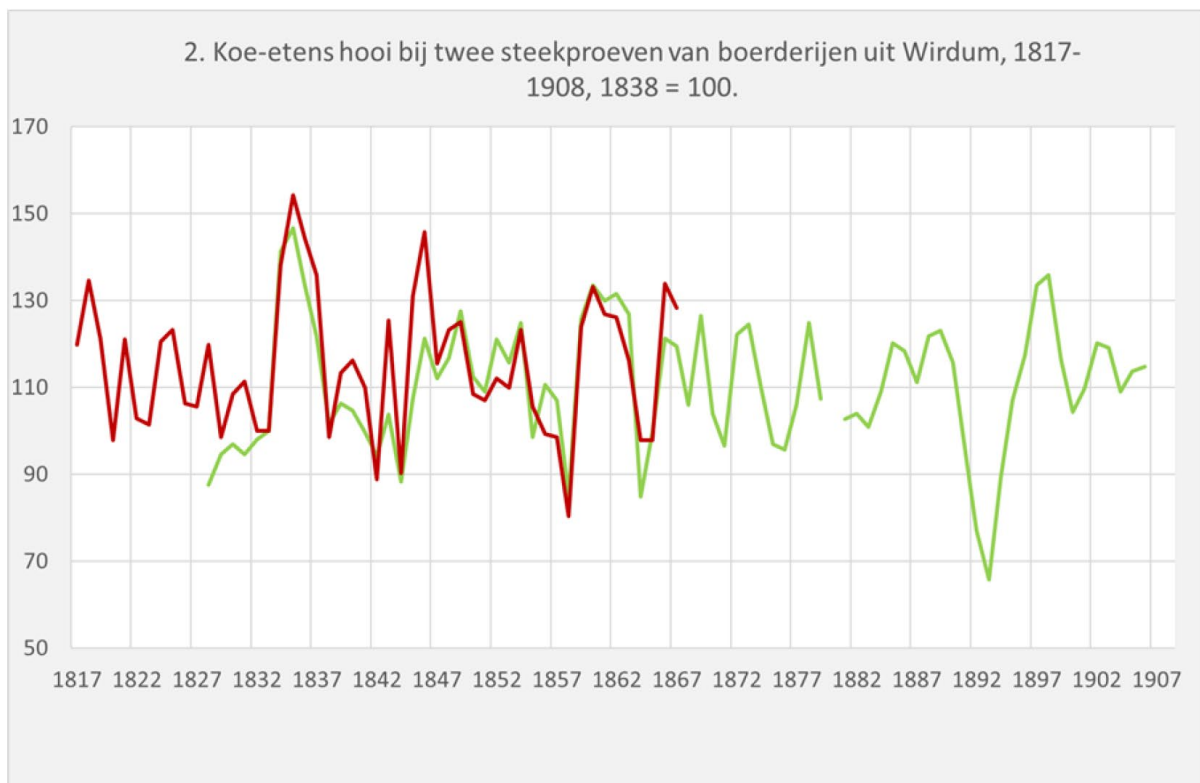
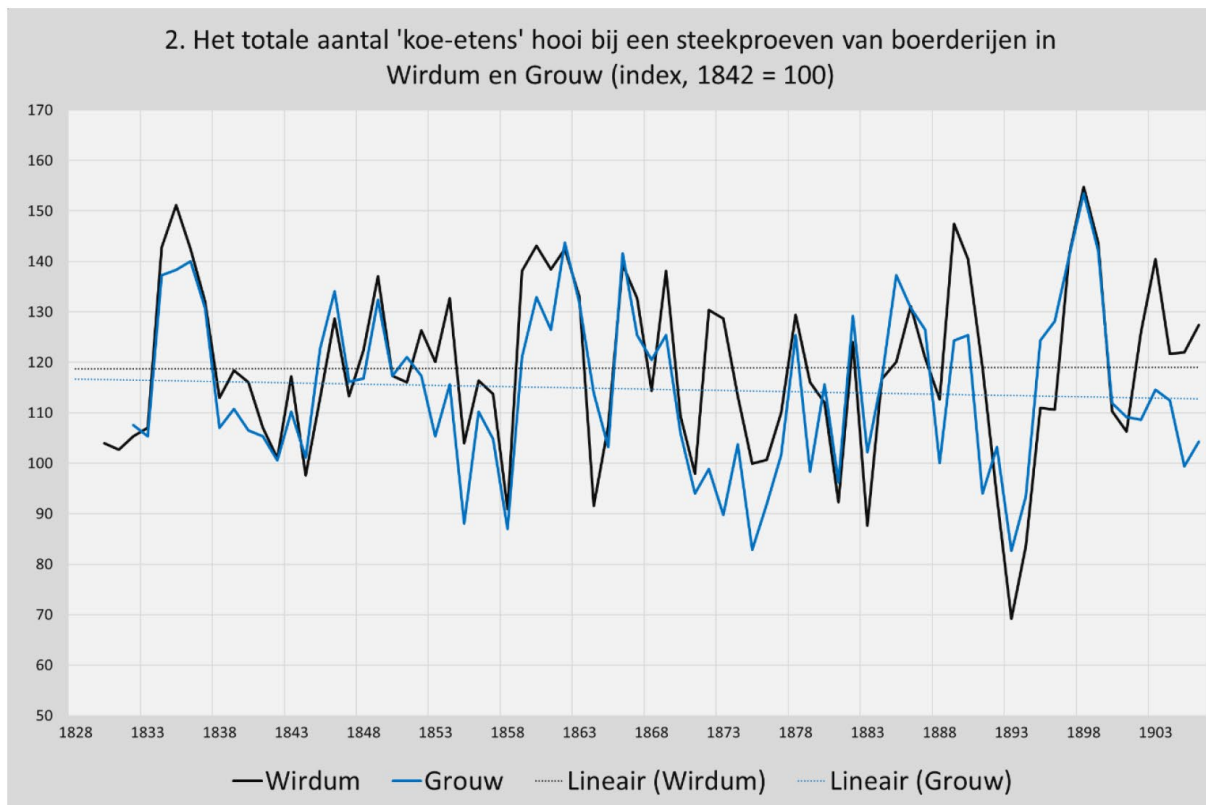
De gegevens sporen met andere beschikbare data en lijken redelijk betrouwbaar. Opmerkelijk is vooral het verschil in prijs van het hooi uit verschillende typen hooilanden. Deze prijs was zonder meer gekoppeld aan de kwaliteit. Hoge, goed onderhouden kleigronden leverden niet enkel meer maar ook beter hooi op dan lage veenlanden. Een belangrijk punt daarbij is dat veel veenlanden jaarlijks in de herfst- en winterperiode deels onder water stonden en daarom in het algemeen niet bemest werden. Waarbij ook telt dat op zulke gronden de bemesting door grazende koeien tijdens eventuele voor- of naweide beperkt zal zijn geweest terwijl tijd en kosten besteed aan hooiwinning en -transport niet veel minder geweest zullen zijn dan op de 'hoge' gronden. In ieder

geval waren er verschillende soorten hooi en de verschillen waren aanzienlijk. Dat zien we terug in de waarde van de landen. Op basis van de HISGIS gegevens voor 1832 (www.hisgis.nl) blijkt dat veel buitendijkse landen rondom de Zuiderzee, van Assendelft en andere gebieden aan het IJ via Eemnes en Nijkerk tot de IJsseldelta toe, als hooiland werden gebruikt en tot de landen met de hoogste pachtwaarden van Nederland behoorden! Terwijl de pachtwaarde van hooilanden in bijvoorbeeld Drente en Brabant vaak uitermate laag was. Veel van deze waardevolle hooilanden waren overigens niet in eigendom van boeren, maar van rijke stedelingen en politici of kerkelijke instellingen.

3. Hoe waren de productiviteitsontwikkelingen in de negentiende eeuw?

In het begin van de negentiende eeuw begonnen Friese boeren zich coöperatief te organiseren in onderlinge verzekeringen. Omdat ze daarvoor inzicht moesten geven in de opzet van hun bedrijf, en de archieven van veel verzekeringsinstellingen goed bewaard gebleven zijn, betekent dit voor het gebied benoorden, bezuiden en ten zuidoosten van Leeuwarden dat we voor de periode 1816-1908 voor (na enige jaren) honderden boerderijen de beschikking hebben over jaarlijkse gegevens over onder meer de veestapel en de hooioogst. Deze kunnen achter elkaar gezet worden wat ik gedaan heb voor de dorpen Wirdum en Grouw. Daarbij is de periode hier, om met een stabiele steekproef te kunnen werken, beperkt tot de jaren vanaf 1830. Opmerkelijk is dat er geen opwaartse of neerwaartse trend is terwijl de jaarlijkse overeenkomsten tussen het kleidorp Wirdum en het veendorp Grouw opvallender zijn dan de verschillen. Voor de periode 1875-1908 is een check gemaakt met de regenval in Leeuwarden. Het blijkt dat de slechte jaren 1881 en (vooral) 1883 gekenmerkt werden door droge voorjaren waarbij de droogte tot in juli voortduurde

Grafiek 2 bestaande uit twee delen:

Bron: Tresoar, 102 Friese onderlinge verzekeringsmaatschappijen no. 496-554

De verschillen tussen jaren zijn opmerkelijk groot. Dit komt ook omdat in slechte jaren boeren hooiland moesten gebruiken om de koeien te weiden zodat er in dat soort jaren minder hooi van minder hectares werd geoogst. Toe- en afnames van vele tientallen procenten kwamen niet regelmatig maar *de bele tijd* voor, waarbij verschillen konden oplopen tot 50%. Boeren anticipeerden op tegenvallende oogsten door een 'ijzeren voorraad' aan te houden, oftewel het hooi dat ze in mei nog over wilden hebben. Dat lukte niet altijd. Dan werden er bonen en veekoeken en dergelijke aangekocht. Dat lijkt zeker vanaf 1850 belangrijker te zijn geworden en aan het eind van de periode, te beginnen met de misoogst in 1893, zien we een hand over hand toenemende import van allerhande veekoeken. Dit maakte het de boeren mogelijk om minder afhankelijk te worden van de variabiliteit van de hooioogst. Ook werden boeren op het zand minder afhankelijk van het aankopen van hooi uit de uiterwaarden, het 'lage midden' van Friesland en vergelijkbare gebieden

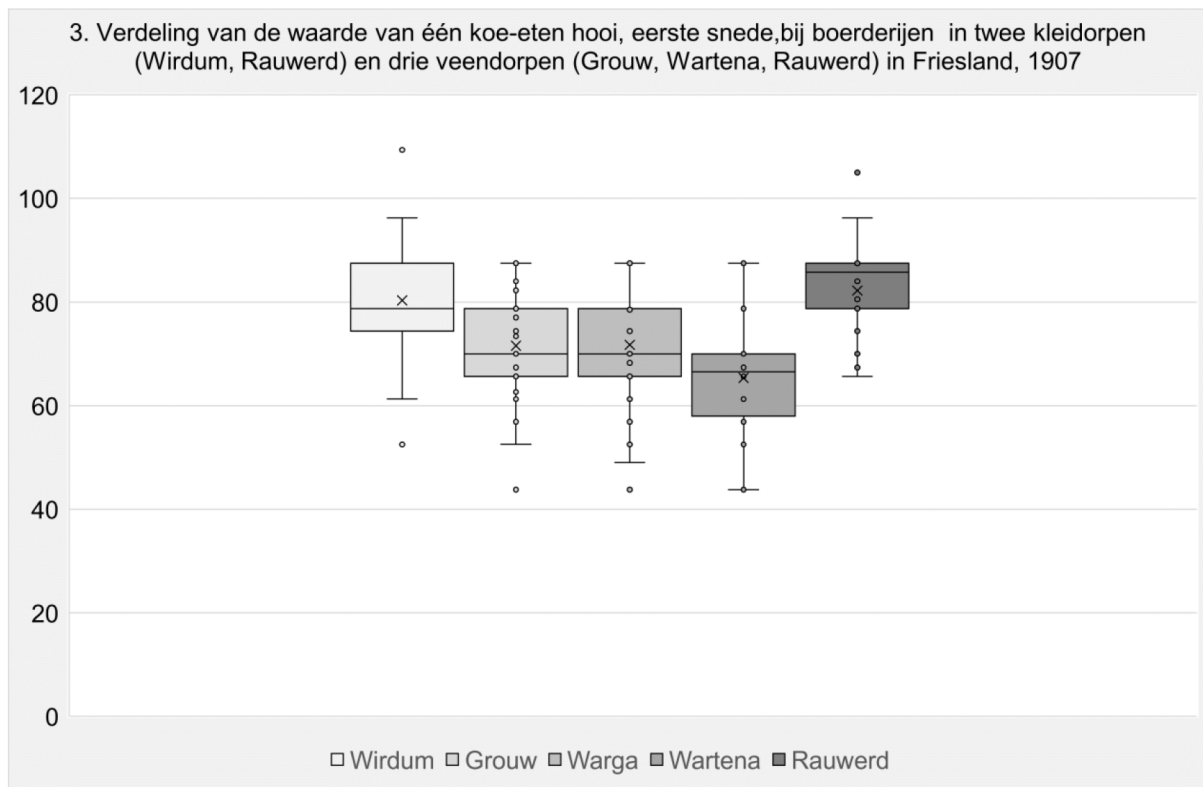
We kunnen de omvang van de hooivoorraad vergelijken met de omvang van de veestapel en dan zien we dat veranderingen in de veestapel na 1880 minder strak samenhangen met grotere afnames in de hooioogst. Het laatste punt is dat, ook wanneer we naar de individuele bedrijven kijken, de overeenkomsten tussen boerderijen meer in het oog springen dan de verschillen

4. De kwaliteitsontwikkelingen in de negentiende eeuw

In het bovenstaande is gesteld dat de trend horizontaal was. Dat gold voor de hoeveelheden. Gold dat ook voor de kwaliteit, zoals die tot uiting kwam in de waarde van het hooi? Voor de allerlaatste jaren geeft onze bron, de verzekeringscijfers, niet alleen een algemene prijs voor alle hooi maar ook specifieke prijzen voor verschillende klassen hooi. Deze gegevens kunnen we middelen, bijvoorbeeld per dorp. De resultaten daarvan staan in grafiek 3. Deze laat zogeheten boxplots zien. Die geven zowel de hoogste en laagste waarde als de mediaan (de middelste waarneming) en het gebied met de 50% aan waarnemingen rondom de mediaan (het vierkantje) aan. De helft van de naar hoogte gerangschikte waarnemingen zit daarmee in het vierkantje, 25% zit erboven en 25% eronder, waarbij de stipjes aan het eind de hoogste en laagste waarde aangeven. Het beeld is duidelijk: de prijzen in de veendorpen waren lager dan in de kleidorpen Wirdum en Rauwer (Raerd, ik moet naar aanleiding van een opmerking nog checken of er geen veenbedrijven in dat dorp zaten). . Het geeft aan dat er in 1907 anders dan nu, waarin we van een eenvormige 'groene woestijn' spreken, er in 1907 in Friesland nog steeds sprake was van een rijk geschakeerd tapijt van verschillende soorten graslanden. Voor boeren was het, bedrijfsmatig, echter van groot belang om een hoge en stabiele grasoogst 'binnen te harken'. De stijging van de opbrengsten die de afgelopen honderd jaar door boeren, boerenorganisaties en de overheid zeer

actief is nagestreefd had en heeft ook voordelen. Ondanks dat het ons in plaats van het kleurrijke tapijt van verschillende soorten hooilanden het eentonige en qua biodiversiteit beperkte 'grasfalt' heeft opgeleverd. Meer (bio)diversiteit is van belang. Van groot belang zelfs. Maar we zullen het ook moeten combineren met hoge productiviteit, waar overigens goede mogelijkheden voor zijn.

Boxplot 1. Verdeling waarde van één koe-eten hooi

Bron: Tresoar, 102 Friese onderlinge verzekeringsmaatschappijen no. 554.

4. Slotbeschouwing

In 1907, het jaar van grafiek 3, had de auto al zijn entree gemaakt in de Nederlandse samenleving. Binnen twintig jaar zou dit voertuig het paard uit de steden verdrijven en, in de vorm van het Ford-truckje, op het platteland vanaf ongeveer 1925 de transportfunctie van het boerenbedrijf overnemen. Dit betekende dat de economische aard van het product hooi fors veranderde. In de steden had men het immers niet meer nodig. Hooi werd steeds meer een 'intern' product. Nog later (tamelijk recent, eigenlijk) zou ingekuuld gras in enkele jaren tijd hooi als landbouwproduct overvleugelen en marginaliseren. Hooi werd zagezegd een niche-product. Om te begrijpen wat er in die jaren gebeurd is, is het echter noodzakelijk beter in beeld te brengen wat hooi was, en hoe dominant en belangrijk de plaats ervan in de landbouw is geweest. We moeten, indachtig de woorden van Ariel Ron, die recent betoogde dat de Amerikaanse burgeroorlog door de

Noordelijken gewonnen werd omdat die wel hooi voor hun paarden hadden, weer oog krijgen voor de situatie waarin 'Hay was king'. En beschrijven en analyseren wat de betekenis ervan was. Er is nog wel wat te doen!